

COMENTARIS DE DOCUMENTS

La catequesi del Papa Francesc sobre el discerniment

Ramiro Pellitero¹

La catequesi del Papa Francesc en l'audiència setmanal dels dimecres entre el 31 d'agost del 2022 i el 4 de gener del 2023 es va centrar en el "discerniment" i, més concretament, en el "discerniment espiritual", el qual correspon a la vida espiritual de cada persona. En aquest article, s'hi ofereix un esquema de presentació ordenada de les intervencions del Papa en aquestes catequesis, a més d'alguna bibliografia complementària.

Segons el diccionari, discernir significa distingir alguna cosa d'una altra, sobretot en el camp de l'ànim o de l'esperit humà. És a dir, en l'àmbit espiritual. En el cristianisme, el discerniment sol vincular-se al procés que antecedeix les accions humanes, per tractar d'actuar en conformitat amb la voluntat de Déu. Sol relacionar-se amb la virtut de la *prudència* ("la recta raó d'obrar"), encara que, en l'accepció més popular, aquest terme sona simplement a precaució o cautela; en realitat, la prudència també pot portar-nos a actuar amb promptitud i audàcia, i sempre amb justícia i amb generositat.

La catequesi del Papa Francesc sobre el discerniment va centrar-se en el *discerniment espiritual* que correspon a cadascú personalment en la seva vida espiritual. No es referia, per tant, al paper de l'acompanyament o la direcció espiritual, excepte en l'última audiència general; i tampoc al discerniment en altres nivells socials o eclesials.² En la seva perspectiva, va prestar una atenció especial a la importància dels *afectes*³ en l'examen de consciència i en l'oració.

Discernir per decidir

En la seva primera catequesi (cf. *Audiència general*, 31-VIII-2022), Francesc va explicar que el discerniment ens concerneix a tots, perquè té a veure amb

les eleccions o decisions de la vida, la major part ben corrents (el menjar, la roba, alguna cosa en relació amb la feina o amb els altres).

Tant en la vida comuna com en les ensenyances de l'Evangeli se'ns ensenya la importància de prendre les decisions correctes. I en això hi intervenen el *coneixement*, l'*experiència*, l'*afecte* i la *voluntat*, així com l'*esforç* (perquè la vida no ens ho dona tot fet) i la *llibertat*. Podem escollir perquè no som animals, però també per això podem equivocar-nos en les nostres eleccions, i en som responsables, així com de les seves conseqüències, per a nosaltres mateixos, els altres i el món. Això es veu en l'encàrrec que Déu dona a l'home a Gn 2,16-17; com dient: "Pots fer de la terra un jardí magnífic o pots convertir-la en un desert de mort." Això passa també –caldría afegir-hi– no només en els moments de les grans decisions, sinó en les decisions petites i ordinàries de cada dia.

El Papa va posar els exemples evangèlics dels pescadors, del comerciant de perles o del qui ha ensopegat amb un tresor. Se'ls presenten "situacions inesperades i imprevistes en les quals és imprescindible reconèixer la importància i la urgència d'una decisió que cal prendre". Ningú no pot substituir-nos en unes eleccions determinades. També va recórrer a l'Evangeli per mostrar els afectes que apareixen, per exemple, vinculats a una bona elecció (els Reis d'Orient que s'alegren en trobar el Nen, les dones que tornen del sepulcre amb la notícia del ressuscitat). "Prendre una bona decisió, una decisió correcta, sempre et porta a aquesta alegria final."

El Papa se situava en la perspectiva de l'antropologia i de l'ètica, que requereix el coneixement d'un mateix i l'acceptació de la realitat,⁴ per poder distingir el que és bo de portar a terme ara i aquí. Des del punt de vista cristià, el discerniment requereix sobretot –observa Francesc ja el primer dia– una *relació filial amb Déu*, així com l'amistat amb Jesucrist i la llum de l'Esperit Sant.

Camins del cor

El segon dimecres (cf. *Audiència general* 7-IX-2022), Francesc va posar l'exemple d'Ignasi de Loiola, que va saber reconèixer el pas de Déu al seu costat. El discerniment és una ajuda per reconèixer els senyals amb què Déu

es fa trobar en les situacions imprevistes, fins i tot desagradables; o, al contrari, per percebre quelcom que pot fer empitjorar en el camí. Tot això, deia el Papa, requereix tenir en compte dues dimensions: el temps (perquè la nostra situació pot canviar amb el temps) i “el punt d’arribada dels pensaments” després d’un determinat temps en què potser es desenvolupa el discerniment. El discerniment té, doncs, la seva història, durant la qual cal preguntar-se què cerquem, i tot seguit encarregar-se del que trobem. En tot aquest camí hem d’aprendre a *escoltar el cor*:

“Per conèixer què passa, quina decisió cal prendre, opinar sobre una situació, és necessari escoltar el cor: [...] T’atures per dir: ‘com està el meu cor? Està satisfet, està trist, busca res?’. Per prendre decisions bones cal escoltar el cor.” També donar el seu valor a les “casualitats”, les coses inesperades, fins i tot desagradables, que poden irrompre en el nostre dia a dia.

En aquest marc, podem distribuir les ensenyances del Papa, en la seva catequesi sobre el discerniment,⁵ en tres etapes: els elements del discerniment; una consideració especial sobre la desolació i la consolació, i una tercera part sobre la verificació, la vigilància i les ajudes en relació amb el discerniment.

Observem que aquestes etapes d’alguna manera tenen a veure amb les clàssiques etapes del judici prudencial: veure o mirar la realitat per poder jutjar i valorar la situació; fer-se càrrec del bé que pot dependre de nosaltres en una situació determinada i decidir el que s’ha de fer; i actuar efectivament i verificar aquest bé realitzat, per aprendre de la situació nosaltres mateixos i potser també vers els altres. D’aquesta manera, Déu ens pot ajudar “a sentir el nostre cor i a veure quan és Ell qui actua i quan no és Ell sinó una altra cosa”.

1. Elements del discerniment

Francesc va començar per la *familiaritat amb el Senyor* (cf. *Audiència general*, 28-IX-2022), la confiança que hem de manifestar-li sobretot per mitjà de l’oració (cf. *Audiència general*, 28-IX-2022). En l’oració hem de tractar-lo –proposa– amb senzillesa i familiaritat, com a un *amic*.

Oració confiada

“Aquesta familiaritat venç la por o el dubte que la seva voluntat no sigui pel nostre bé, una temptació que de vegades ens travessa els pensaments i torna el cor inquiet i insegur o també amarg.” Aquest és el secret dels sants. Sovint els obstacles per seguir el Senyor són sobretot afectius, del cor. Concretament recorda el Papa que el primer miracle a l’evangeli de sant Marc és un exorcisme (cf. Mc 1,21-28), mitjançant el qual Jesús allibera aquell home de

la falsa idea que Déu no vol la nostra felicitat. En aquest sentit, la tristesa o la por davant de Déu són signes de llunyania amb Déu, com es veu en el cas del jove ric de l'Evangeli (cf. Mt 9,17 i ss.). Però Jesús no el força a seguir-lo.

“Discernir què passa dins nostre —assenyala el bisbe de Roma— no és fàcil, perquè les aparences enganyen, però la familiaritat amb Déu pot dissoldre suaument dubtes i temors, i fer la nostra vida cada cop més receptiva a la seva «amable llum», segons la bonica expressió de sant John Henry Newman.”

I hi afegeix que, igual que dos esposos que viuen junts molt de temps a la fi s'assemblen, l'oració ens va fent semblants a Jesús. Notem que és i ha de ser així, perquè el centre de l'afectivitat d'un cristià és el cor de Jesucrist.⁶ Per això, conclou Francesc, necessitem la proximitat amb Ell, una “proximitat afectiva”, tractant-lo com l'amic fidel que mai no ens abandona; amb paraules senzilles, també amb gestos i bones obres.

“Contrasenyes”, examen i estrelles

En segon lloc, el Papa va tractar sobre el *conèixer-se a si mateix* (cf. *Audiència general*, 5-X-2022). Assenyala que a la base dels dubtes espirituals i de les crisis vocacionals sol haver-hi un dèficit de coneixement de nosaltres mateixos, de la nostra personalitat i dels nostres desitjos més profunds, ja que “gairebé tots ens amaguem darrere d'una màscara, no només envers els altres, sinó també quan ens mirem al mirall” (Thomas H. Green).

“Conèixer-se a si mateix no és difícil, però és fatigós: implica un *pacient treball d'excavació interior*. Requereix la capacitat d'aturar-se, d'apagar el *pilot automàtic*, per adquirir consciència sobre la nostra manera de fer, sobre els sentiments que ens habiten, sobre els pensaments recurrents que ens condicionen, i sovint sense adonar-nos-en.”

El discerniment és necessari —assenyala el Papa amb termes de la nostra cultura digital— per “conèixer les contrasenyes del nostre cor, a les quals som més sensibles, per protegir-nos de qui es presenta amb paraules persuasives per manipular-nos, i també per reconèixer el que és realment important per a nosaltres, i distingir-ho de les modes del moment o d'eslògans cridaners i superficials”. I realment amb freqüència ens deixem portar per sentiments provocats d'aquesta manera. Perquè “el temptador, és a dir, el dimoni, coneix bé aquestes *paraules clau*, i és important que les coneguem també nosaltres, per no trobar-nos on no voldríem”; per no deixar-nos hipnotitzar i acabar amb un sentit de buit, de tristesa, que són senyals que ens hem desorientat en el camí. Concretament, cal que ens adonem de les nostres veritables intencions. I d'aquesta manera podrem ser cada cop més lliures, sense deixar-nos portar per emocions del moment.

A tot això hi ajuda l'*examen de consciència*. I no es refereix a l'examen previ a la confessió sacramental (per descobrir els pecats dels quals ens hem d'acusar), sinó a l'*examen de consciència general* al final de la jornada.

“Examen de consciència general de la jornada: què li ha passat al meu cor durant aquest dia? Li han passat moltes coses... Quines? Per què? Quines empremtes m’han deixat al cor?”

El tercer “ingredient” del discerniment és *el desig* (cf. *Audiència general*, 12-X-2022). Francesc agafa aquest terme no en el sentit de les ganes del moment, sinó de la seva etimologia: *de-sidus*, que es pot entendre com “la manca de l'estrella”, nostàlgia de plenitud que no troba satisfacció; patiment, mancança i alhora tensió cap a allò que ens fa falta.

“El desig aleshores”, observa, “és la brúixola per entendre on em trobo i on vaig; encara més, és la brúixola per entendre si estic quiet o camino, una persona que mai no desitja és una persona quieta, potser malalta, gairebé morta. És la brúixola de si camino o si estic quiet”.

Però com se sap si el nostre desig és sincer? Ho és si toca les cordes més profundes del nostre ésser, si no s’apaga davant de les dificultats o contratemps, si, al contrari, estem disposats a qualsevol sacrifici per aconseguir-ho, si no el frenen obstacles i fracassos, sinó que l’aviven encara més. No es tracta simplement de ganes o emocions, sinó de la direcció de la nostra vida. I per això ens fa forts i valents.

Per això és important conèixer quins i com són els nostres desitjos, i vetllar que siguin desitjos grans i operatius, perquè de vegades ens quedem en les queixes (cf. Jn 5,6 i ss.), que més aviat empetiteixen o atrofien el desig.

I com se sap què volem realment a la vida? Francesc troba en l’Evangeli la resposta: dialogant amb el Senyor, com el paralític de la piscina de Betzatà, que havia deixat atrofiar el seu desig per les seves queixes (cf. Jn 5,6 i ss.). Com diu el refrany popular, recorda el Papa, l’infern és empedrat de bones intencions. Moltes persones no saben realment què han de fer amb la seva vida. Per això cal no només que tinguem desitjos, sinó que siguin sincers i grans. Perquè també el Senyor “té un gran desig respecte a nosaltres: fer-nos partícips de la seva plenitud de vida”.

Llegir la vida mateixa

En quart lloc, Francesc va detenir-se en la importància que té, per al discerniment, conèixer *el llibre de la vida mateixa: la història de vida mateixa* (cf. *Audiència general* 19-X-2022). Si ho fem, podrem detectar tants elements “tòxics” o pessimistes que ens frenen (no valc per a res, tot em va malament, etc.), potser amb l’ajuda d’algú que ens faciliti reconèixer també

les nostres qualitats, les coses bones que Déu sembra en nosaltres.

És bo —deia— tenir en això un “enfocament narratiu”.⁷ No fixar-se en una acció puntual, sinó incloure-la en un context: “d’on ve aquest pensament? El que sento ara, d’on ve? On em porta el que penso ara? Ho he tingut abans? És res nou que em ve ara, o ho he trobat altres vegades? Per què és més insistent que uns altres? Què em vol dir la vida amb això?”.

Per això, evocant sant Agustí i les seves confessions, el Papa ens convida: “Entra en tu mateix. Llegeix la teva vida. Llegeix-te per dins, com ha estat el teu recorregut. Amb serenitat. Entra en tu mateix.”

D’aquesta manera podem veure que “el bé està amagat, sempre, perquè el bé té pudor i s’amaga: el bé està amagat; és silenciós, requereix una excavació lenta i contínua. Perquè l’estil de Déu és discret: a Déu li agrada anar amagat, amb discreció, no s’imposa; és com l’aire que respirem, que no el veiem però ens fa viure, i només ens n’adonem quan ens manca”.

II. Desolació i consolació

En la segona part de la seva catequesi, Francesc va passar a tractar sobre “la matèria” del discerniment, centrant-se en el binomi desolació-consolació. Primer, la *desolació* (cf. *Audiència general* 26-X-2022) o tristesa espiritual.

Saber gestionar la tristesa espiritual

La desolació ha estat definida com una “foscor de l'ànima” (sant Ignasi de Loiola), com una “tristesa” que no ha de ser dolenta per força. De vegades té a veure amb un remordiment per alguna cosa dolenta que hem fet, i és una invitació a emprendre el camí. En aquests casos, com assenyala sant Tomàs, es tracta d’un “dolor de l'ànima”, un avís, com un semàfor en vermell, per aturar-nos.

Altres vegades —continua explicant Francesc— pot ser una temptació amb la qual el dimoni vol desanimar-nos en el camí del bé, busca tancar-nos en nosaltres mateixos i que no fem res per als altres: paraitzar-nos en la feina o l'estudi, en l'oració, en la perseverança en la vocació. Davant de la desolació, el Papa recorda que “una regla sàvia és no fer canvis quan estàs desolat. Serà la vegada següent, més que l'estat d'ànim del moment, el que mostrarà la bondat o no de les nostres eleccions”.

Ahora ens avisa que, si volem servir el Senyor, necessàriament hi haurà proves en la nostra vida: obstacles, temptacions, moments de tristesa. Jesús ens dona exemple per refusar aquestes temptacions amb una ferma resolució (cfr. Mt 3,14-15; 4,11-11; 16,21-23).

En tot cas, convé preguntar-se per l'arrel d'aquesta tristesa (cf. *Audiència general* 16-XI-2022), sabent que Déu mai no ens abandona i amb ell podem vèncer qualsevol temptació (cf. 1 Co 10,13). Però cal no prendre decisions precipitades en aquestes situacions. I continuar caminant sense aturar-se.

S'ha d'aprendre d'aquesta desolació i aprofitar-la. “De fet”, adverteix el Papa, “si no hi ha una mica d'insatisfacció, un xic de tristesa saludable, una sana capacitat de viure la solitud i estar amb nosaltres mateixos sense fugir-ne, correm el risc de romandre sempre en la superfície de les coses i no entrar mai en contacte amb el centre de la nostra existència”.

Per tant, aconsella el Papa, no és bo romandre en un “estat d'indiferència” que ens faria inhumans amb nosaltres mateixos i els altres. És bona una “sana inquietud” com l'han experimentada els sants.

D'altra banda, la desolació ens dona la possibilitat de *créixer*, de *madurar* en la capacitat de donar-nos als altres amb *gratuitat*, sense buscar el nostre interès o el nostre simple benestar. En l'oració cal aprendre a “estar amb el Senyor sense cap altre fi”, com fan les persones que s'estimen, mentre continuem buscant-lo, potser enmig d'aquesta temptació, o d'aquest buit que experimentem. Però sense deixar l'oració, perquè la seva resposta arriba sempre, si no deixem la seva gràcia que mai no ens falla.

Consolacions veritables i falses

En la vida espiritual, s'hi presenta també *la consolació* (cf. *Audiència general*, 23-XI-2022), en forma d'alegria, pau i harmonia duradores, que enforteixen l'esperança i ens omplen d'audàcia per servir els altres, com escriu Edith Stein.

Tanmateix, cal distingir la consolació espiritual de les *falses consolacions*, potser sorolloses i cridaneres, però que són entusiasmes passatgers que es busquen per si mateixos (per interès propi), en comptes de buscar el Senyor.

El discerniment ens ajudarà a distingir les veritables consolacions (que porten una pau profunda i duradora) de les falses (*Audiència general*, 30-XI-2022). En les falses, el mal pot aparèixer des del principi, per exemple en forma d'evasió dels deures propis; altres vegades apareix al mig, potser buscant-nos a nosaltres mateixos, o al final, perquè ens du a tractar malament els altres.

Com aconsellava sant Bernat, cal que busquem les consolacions de Déu i no buscar Déu perquè ens porta les consolacions, com els nens que busquen els seus pares pel que n'obtenen. “Així”, conclou Francesc, “anem endavant en la nostra vida, que procedeix entre les consolacions de Déu i les desolacions del

pecat del món, però sabent distingir quan és una consolació de Déu, que et dona pau fins al fons de l'ànima, de quan és un entusiasme passatger que no és dolent, però no és la consolació de Déu”.

L'examen de consciència –insisteix el Papa– ens fa anar aprenent de les nostres experiències, veient on són els nostres punts sensibles, les portes per on entra el temptador.

“El discerniment, en efecte, no se centra simplement en el bé o en el major bé possible, sinó en el que em convé ara i aquí: estic cridat a créixer en això, posant límits a altres propostes atractives però irreals, per tal de no ser enganyat en la recerca del bé veritable.” *Veure què ha passat avui.* Amb atenció a les conseqüències dels nostres afectes. “«Avui m’he enfadat allí, no he fet això...»: però per què? Anar més enllà del perquè és buscar l’arrel d’aquests errors.” *Aprendre a llegir el llibre del nostre cor*: “tan sols dos minuts, però us farà bé, us ho asseguro.”

III. Verificació, vigilància, ajudes en el discerniment

En la tercera part d’aquestes catequesis, Francesc convida a fixar-se en la fase posterior a la presa de decisions, per confirmar si han estat adequades o no (cf. *Audiència general*, 7-XII-2022). Ja hem vist la importància que té el transcurs del temps en això, i també l’observació de si aquestes decisions ens porten una pau duradora.

Per exemple, “si prenc la decisió de dedicar mitja hora més a l’oració, i després m’adono que visc millor els altres moments del dia, estic més serè, menys ansiós, faig amb més cura i gust la feina, fins i tot les relacions amb algunes persones difícils es tornen més fàcils...: tots aquests són senyals importants que sostenen la bondat de la decisió presa”. La vida espiritual és circular: la bondat d’una elecció és beneficiosa per a tots els àmbits de la nostra vida. Perquè és participació en la creativitat de Déu.

Hi ha altres senyals que poden confirmar si ha estat una bona decisió: considerar la decisió com una resposta d’amor al Senyor (que no neix de la por ni d’una obligació); “sentir-se just al lloc” (posa l’exemple dels dos punts a la plaça de Sant Pere del Vaticà, des d’on es veuen alineades les columnes), és a dir, el creixement en ordre, integració i energia; romandre interiorment *lliures* en aquesta situació (i no tenir una actitud obsessiva o possessiva), respectant i venerant Déu amb confiança.

Vigilar per no adormir-se

Després de la decisió, també és important l’actitud de *vigilància* (cf. *Audiència general*, 14-XII-2022), per no adormir-se, no avesar-se, no deixar-se portar per la rutina (cf. Lc 12,35-37). És necessari, subratlla el successor de Pere, per assegurar la perseverança, la coherència i el bon fruit de les nostres decisions.

El que es torna massa segur de si mateix perd la humilitat i per manca de vigilància del cor pot deixar entrar de nou el dimoni (cf. Mt 12,44 i ss.). Això pot vincular-se, assenyala Francesc, a l’orgull dolent, a la presumpció de ser justos, de ser bons, d’estar a gust; a l’excessiva confiança en un mateix i no en la gràcia de Déu. S’ha perdut la por de caure i amb això la humilitat... i al capdavant es perd tot.

Aquest és el consell: “Vigilem el cor, perquè la vigilància és senyal de saviesa, és senyal sobretot d’humilitat, perquè tenim por de caure i la humilitat és el camí mestre de la vida cristiana.”

Un Evangeli a la butxaca

Ja a prop de Nadal (cf. *Audiència general* 21-XII-2022), el bisbe de Roma va proposar algunes ajudes per al discerniment, que sembla difícil o complicat, però que és necessari.

Les ajudes principals són *la Paraula de Déu* i *la doctrina de l’Església*. La Paraula de Déu la trobem en la Sagrada Escriptura (sobretot en la lectura assídua dels Evangelis) amb l’ajuda de l’Esperit Sant.

Per això insisteix, com altres vegades, Francesc: “Prenguem l’Evangeli, prenguem la Bíblia a la mà: cinc minuts al dia, no més. Porta un Evangeli de butxaca, a la bossa, i quan viatgis, agafa’l i llegeix una mica durant el dia, deixant que la Paraula de Déu se t’atansi al cor.”

Assenyala també, d’acord amb l’experiència dels sants, la importància de contemplar la passió del Senyor i veure’l al Crucifix; el recurs a la Mare de Déu; demanar llums a l’Esperit Sant (que és “el discerniment en acció”) i tractar-lo amb confiança, amb el Pare i el Fill.

L’acompanyament espiritual

En l’última catequesi d’aquesta sèrie (cf. *Audiència general*, 4-I-2023), Francesc aconsella l’acompanyament espiritual, necessari per al coneixement de si mateix. “Mirar-se al mirall, sols, no sempre ajuda, perquè hom pot alterar la imatge. En canvi, mirar-se al mirall amb l’ajuda d’altri, això ajuda molt perquè l’altre et diu la veritat –quan és veraç– i així t’ajuda.”

“Sobretot”, afegeix, “és important *donar-nos a conèixer*, sense por de compartir els aspectes més fràgils, on ens trobem més sensibles, debils o temorosos de ser jutjats. Donar-se a conèixer, manifestar-se a una persona que ens acompanya en el camí de la vida. No que decideix per nosaltres, no, sinó que ens acompanya”.

En el fons, explica el Papa, la fragilitat és un tresor, perquè ens fa capaços de tendresa, misericòrdia i amor, perquè ens fa més humans. De fet, el dimoni va temptar Jesús perquè es desposseís d’aquesta fragilitat que Jesús va voler assumir per nosaltres. “Mirem el crucifix: Déu que ha descendit precisament a la fragilitat. Mirem el pessebre que arriba en una gran fragilitat humana. Ell va compartir la nostra fragilitat.”

A més a més, l’acompanyament espiritual, si hi ha docilitat a l’Esperit Sant, ens ensenya a evitar les incomprensions que puguem tenir vers nosaltres mateixos o el nostre camí cap al Senyor, ens ajuda a experimentar la salvació i acceptar gratuïtament el pecat, a comprendre la veu del Senyor i distingir-la de la veu del temptador, a no tenir por sinó confiança en Déu.

“Aquest acompanyament”, conclou Francesc, “pot ser fecund si per totes dues parts hi ha una experiència de *filiació i fraternitat espiritual*”. Sense aquesta experiència, “l’acompanyament pot donar lloc a expectatives irrealistes, a malentesos, a formes de dependència que deixen la persona en un estat infantil. Acompanyament, però com a fills de Déu i germans amb nosaltres”.⁸

En suma, el discerniment és un *art* —“un art que es pot aprendre i que té regles pròpies. Ben après, permet viure l’experiència espiritual d’una manera

cada cop més bella i ordenada”;⁹ i sobretot un *do de Déu*, una gràcia que cal demanar: “Senyor, dona’m la gràcia de discernir en els moments de la vida, el que he de fer, el que he de comprendre. Dona’m la gràcia per discernir, i dona’m la persona que m’ajudi a discernir.”

¹ Facultat de Teologia, Universitat de Navarra.

² Sobre el discerniment com a mètode de la teologia pràctica i, més concretament, el discerniment eclesial, vegeu R. Pellitero, *Teología pastoral: la misión evangelizadora de la Iglesia*, Eunsal, Pamplona, 2023, pp. 43-52.

³ Sobre els afectes i el discerniment espiritual des del punt de vista psicològic, cf. A. Cencini, *Desde la Aurora te busco: evangelizar la sensibilidad para aprender a discernir*, Sal Terrae, Cantàbria, 2000; també F. Insa, *Con todo tu corazón, con toda tu alma, con toda tu mente: formar la afectividad en clave cristiana*, Palabra, Madrid, 2021.

⁴ Un excel·lent estudi sobre aquestes i altres virtuts fonamentals per al discerniment (l’acceptació de si mateix, la comprensió, etc.) és el de R. Guardini, *Una ética para nuestro tiempo* (originalment *Tugenden* [Virtuts], escrit el 1963), publicat en castellà com a segona part de *La esencia del cristianismo*, Cristiandad, Madrid, 2006.

⁵ Sense apartar-nos del discerniment espiritual, cal assenyalar dos textos més del Papa: la seva exhortació apostòlica *Gaudete et exsultate* (2018), sobre la crida a la santedat en el món actual, en el capítol V (nn. 166-177), i les tres meditacions per a sacerdots que va dirigir en un retir espiritual el 2-VI-2016. Té, també, una estreta connexió amb aquesta catequesi la seva *catequesi sobre l’oració*, del 6-V-2020 al 16-VI-2021.

⁶ Per a un penetrant estudi sobre els fonaments teològics de la devoció al Cor de Jesús (publicat originalment en alemany el 1984), vegeu J. Ratzinger – Benet XVI, *Miremos al traspasado*, Fundación San Juan, Santa Fe (Argentina) 2007, pp. 59-88; en la perspectiva de l’educació de la fe, R. Pellitero, *Educación y humanismo cristiano: una aportación de belleza y esperanza*, Eunsal, Pamplona, 2021, pp. 113-160.

⁷ El Papa ha assenyalat la importància antropològica i pastoral de “teixir històries”, cf. Francisco, *Missatge per a la 54a Jornada Mundial de les Comunicacions Socials*, 2020: “Perquè puguis explicar-ho i gravar-ho a la memòria (cf. Ex 10,2): la vida es fa història”; i, pel que fa al llenguatge narratiu i la cultura digital, *Directori per a la catequesi* (2020), nn. 207-208, 363-364.

⁸ Sobre l’acompanyament espiritual com a tasca eclesial, cf. R. Pellitero, *Teología pastoral*, op. cit., pp. 190-193. Són interessants els suggeriments que sobre això fa Fra Luis de León a propòsit del nom “Pastor” aplicat a Crist; vegeu la nostra anàlisi a “Buen Pastor”, <www.almudi.org/articulos/16775-buen-pastor>.